Zeitschrift: Quaderni grigionitaliani
Herausgeber: Pro Grigioni Italiano
Band: 13 (1943-1944)
Heft: 3

Artikel: Il dialetto di Bondo di Bregaglia
Autor: Rizzieri Picenoni, Ettore
DOI: https://doi.org/10.5169/seals-14217

Nutzungsbedingungen
Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Mehr erfahren

Conditions d'utilisation
L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. En savoir plus

Terms of use
The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. Find out more

Download PDF: 28.12.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, https://www.e-periodica.ch

IL DIALETTO DI BONDO DI BREGAGLIA

Ettore Rizzieri Picenoni

LA CONIUGAZIONE

I verbi all'infinito, con l'accento tonico sulla desinenza, hanno perduto la sillaba — re: parlare-parlä, potere-pudè, servire-servì. Però quelli che hanno la tonica sulla radicale, conservano l'**r**: vèndere-vèndar. I verbi irregolari si tratteranno individualmente. Ricordiamo i modi di dire: affermativo, negativo, interrogativo e interrogativo-negativo. Per evitare ripetizioni nella coniugazione ci atteniamo al seguente specchietto:

Forme del verbo:

a) Infinito; b) Participio passato m. e f; c) Gerundio.

Nota: il participio presente non si usa qual forma verbale, ma è rimasto sostantivo e aggettivo: al pungent, tanent, ecc.

Modi e tempi semplici — composti

1. Indicativo presente — passato
2. Indicativo imperfetto — trapassato
3. Indicativo futuro semplice — composto
4. Congiuntivo presente — passato
5. Congiuntivo imperfetto — trapassato
6. Imperativo: 2.a pers. sg. e 1.a e 2.a pers. pl.

Nota: Il passato e trapassato remoto sono fuori d'uso, in altro luogo diremo perchè.

Il modo condizionale manca, e vien sostituito dal congiuntivo: Scriverei, se fossi arrivato — j scrives, s'j fùs rivä. —

Il verbo ausiliare avere

a, vè (avè) — b, giü - giüda — c, avend.

1. j a, ti a, l'a, as a, am a, (vo) vè, i an, l'an.
2. j veva, ti veva, al veva, la veva, as veva, am veva, vevas, i (la) vevan.
3. j varà, ti varà, al varà, la varà, as varà, am varà, varàssas, varan.
4. ch'j àgia, ca ti àgia, c'al àgia, ca l'àgia, c'as àgia, c'am àgia, ca àgias, ch'i àgian, ca l'àgian.
5. ch'j ves, ca ti ves, c'al ves, ca la ves, c'as ves, c'am ves, ca vèssas, ch'i vèssan, ca la vessan.
6. àgia! ca l'àgia! c'am àgias! àgias! ch'i àgian!

Nota: invece di ch'j'agia, sotto l'influenza dell'italiano si usa pure ch'j abbia.

Nu agias mia döja, prest cresc erba e föja.
J a giü pazienza. Ti nu l'a giüda sta volta.
Ti veva giü da partì gia ä lan sesc la dumän.
Chi a poch, spenda meno.

Il verbo ausiliare essere

a, essar u nu essar — b, stac - stacia — c, seand.

1. j som, ti è, lè, as è, am sè, vo sè, i en, l'en.
2. j era, ti era, l'era, as era, am sera, seras, i eran, l'eran.
3. j sarà, ti sarà, al sarà, as sarà, am sarà, saràssas, i sàran.
4. ch'j sèa, ca ti sea, ca 'l sea, c'as sea, c'am sea, ca sèas, ch'i sèan, ca la sèan.

5. ch'j füs, ca ti füs, ca 'l füs, c'am füs, ca füssas, ch'i füssan, ca la füssan.
6. Sea! Sem! Seas! Nu sea! Nu sem! Nu seas!
j som stac, ti è stacia, l'era stac, am sera stacia, sarassas stac, i saran stac.
I cregh c ti sea trop tärd. Ti credeva c'al füs stac ä temp. Am sparäva ca vo füssas stacia da l'Anda Maria.
Essar u nu essar, quista lè la quistiun.
Essar ün por diàul. Nu essar ün ricun.
Essar in toch. Nu essar in gamba.

LA NEGAZIONE: j nu som, ti nu è, nu lè, nu 's è, nu 'm sè, nu sè, nu en, nu l'en; j nu era, ti nu era, nu l'era, nu s'era, nu 'm sera, nu seras, nu eran, nu l'eran; j nu sarà, ti nu sarà, nu 'l sarà, nu la sarà, nu 'm sarà, nu sarassas, nu saran, nu la saran; ca nu 'l sea, ca nu la sea, ca nu seas; ca nu 'm füs, ca nu füssas, ch'i nu füssan,

Nota: Si osservi i pronomi della 3.a pers. in connessione con la negazione: nu l'era, nu l'eran.

AL SALÜDÄ

Ä Bond as salüda e 's gavigia: — Bun dì! Buna sera! Buna nöc! Bun an! Tütc quej ca s'incùntran pel vigh i 's salüdan, ma da nöc tra lan ävamaria, tra i segn dla campäna la sera e la dumän, cur cla vegnan e scumparisciàn lan stela, tütc passan driz senza brigiar boca.

Üna volta ün rich vagin nu 'l veva rendü 'l salüt ä 'n por diàul, ma quist ültim ufes ai sbrügia dre: — Sa ti a i te mili, tegnai per ti, ma la gent salüdla! —

La vela Santina la stäva ä sul santäda gio sül bänch danänz la se cäsa. Üna mateta la passa driz senza salüdä. Inura la vela ai vugia dre: — Sa ti nu völ salüdä, dì merda che pòssa di maja! — La mata da quel mument nu l'a pü dasmancä da salüdä i vel. La buna criänza sta ben ä tütc.

Verbi della 1.a coniugazione

a) salüdä, b) salüdä - salüdäda, c) saludand.
1. j salüd, ti salüda, al salüda, am salüda, salüdè, i salüdan, la salüdan - as salüda.
2. j salüdäva, ti al la as am salüdäva, salüdävas, i salüdävan, la salüdävan.
3. j salüdarà, — — —, salüdaràssas, i salüdaran.
4. ch'j salüda, — — —, ca salüdas, ch'i salüdan.
5. ch'j salüdes, — — —, ca salüdèssas, ch'i salüdèssan.
6. Salüda! Salüdèm! Salüdè!
I a salüdä tüt la cumpagnia. L'àt salüdäda?
Salüdand tütc nu sa sbalia mai.

Nota: La 1.a pers. si accontenta della radicale, la 2.a, 3.a sg. 1.a pl. hanno la medesima forma. Per n.ri 2,3,4 e 5 il sg. e 1.a pl. hanno la medesima desinenza. Le due ultime pers. hanno forme per sè.

LAUREri ENT LA CÄGIARIA

VERBI 1.a Coniugazione

I vacher la dumän e la sera mulgian lan vaca, i portan cul giof al lac ä la cägiaria. Al cager al masüra 'l lac ent ün sec 'l la pesa sü la balänza, pö al cula cunt un cul al lac ent lan broca, a la lascia stazä dui dì, al sflura cun la sgramera, al svöida la flur, le grama, ent la pleina, al fa nì 'l pench, manand al turn, ca àlza e sbassa la solva, al töl sü la manäda da la pleina e 'l dà la furma äl pench; al piza 'l fögh sot la caldera, al scälda 'l lac, al la queila u ai dà 'l queil, al specia c'as furma la culiäda, cul rodagh ai dà üna buna rodgäda, al rubecia la magnoca e 'l la töl sü cul puner. al fa buì al sarun, ai giung ent la mestra, as sapara la mascärpa, cul cazet furä al la löga ent al carot, al läva la vascela e i ristich ent la scöcia bujenta, al svöida la scöcia ent ün tinel, al sgüra la caldera da ram, al säla 'l cagiöl e dre 'l pälza da lan se fadiga, cuntent da la cagiäda e da la galdüda.

Verbi della 1.a coniug., impiegati sopra che cambiano la vocale secondo l'accentuazione, specialmente al presente e futuro dell'indicativo pres. congiuntivo e 2.a persona dell'imperativo.

purtä - porta! pasä - pesa! starzä - stärza! manä - mena! alzä - älza! scaldä - scälda! spaciä - specia! rubaciä))rubecia! logä - löga! lavä - läva! salä - säla! palzä - pälza! cagiä - cägia! ascä (osare) äsca!

Altri verbi simili

a, pasä b, vè pasä - pasäda c, pasand.
1. j pes, ti pesa — — pasè, i pesan.
2. j pasäva — — — pasävas, i pasävan.
3. j pesarà — — — pesarassas, i pesaran.
4. ch'j pesa — — — pesas, pesan.
5. ch'j pases — — — pasèssas, pasèssan.
6. pesa! pasèm! pasè!

L'**a** cambia in **ä:**

branclä, cantä, casträ, cunsarvä, guastä, intavlä, mancä, martalä, palpä, pazzä, prassä, raspä, sanä, sbavä, sguarä spalä, spargnä, squartä, tardä, travarsä, vantä, ecc.

L'**a** cambia in **e:**

baslä, batagiä, cuntantä, cumadä, danagiä, datä, dagnä durmantä, farmä, ladä, managiä, marandä, masnä, pagä, panä, paragiä, pasciantä, pascä, pacä, pastä, rantä, ramä, rastä, slafatä, sgurantä, sdrapä, sacä, smuranzä, spaciä, stantä, strailä, svanträ, tamprä, tantä, tatä, tramlä, tutalä, valiä, zarclä.

L'**u** cambia in **o:**

fundä, marmugnä, mulä, mussä, sgulä, suflä, struclä, tucä, turblä, zundä, logä - löga! vogä - vöga!

LA MURGÄNA

I era ent al Crot da Tramögia cun me bab. Dre godü la marenda j som passä la Mulinänca sur ün asc bagnäda ca furmäva ün puntet. Lavia sot ün grand larasc j guardäva gion l'ägua dla Bundäsca e j veva quasi tema da quel grand fracasc. Inura j som turnä indrè, ma passand l'asc j som briscä e crodä gionl'ägua. I som rastä in pä e l'asc am a tagnì è j a podü am trä fora senz'essar travolt da la correnta. Bagnä tanc' ün poi cul bab j 'ndäva vers cäsa. Sül punt am incuntra l'Anda Clarina. L'a dalonga capì quel cl'era rivä äl galüp e la disc: — stavolta lè 'ndacia ben, la Murgäna un l'a giü temp d'at branclä, ma guai sa ti croda ün ältra volta ent la Mulinänca, bel viv at porta davent, la Murgäna, quela cativacia! —

Verbi irregolari della 1.a Coniugazione

a, andä — *b, andac - andacia — c. andand.*
1. j voi, ti va, al va, am va, andè, i van, la van.
2. j 'ndäva, ti 'ndäva, l'andäva, am andäv,a andävas, i 'ndävan, l'andävan.
3. j andarà, ti al am andarà, andarassas, i andaran.
4. ch'j väda, ca ti al am väda, ca vädas, ch'i vädan.
5. ch'j 'ndes, ca ti andes,al am —, andèssas, andèssan.
6. Va! Andem! Andè!

a, fä — *b, fac - facia — c, fagiand.*
1. j foi, ti fa, al fa, am fa, fagè, i fan, la fan.
2. j fageva - fagevas, fagevan.
3. farà farassas faran.
4. ch'j fagia - fagias, fagian.

5. *ch'j fages - fagessas, fagessan.*
6. *fa! fagem! fagè.*

a, stä — *b, stac - stacia — c, stand.*

1. *j stoi, ti sta - stè, stan;*
2. *stäva, stävas, stävan;*
3. *starà, staràssas, staràn;*
4. *stèa, steas, stean;*
5. *stes, stessas, stessan;*
6. *sta! stem! stè!*

a, dä — *b, dac - dacia — c, dand.*

1. *j doi, ti dà, — dè, i dan;*
2. *däva, dävas, dävan;*
3. *j darà - daràssas, daràn;*
4. *dèa, dèas, dèan;*
5. *des, dèssas, dèssan;*
6. *dà! dem! dè!*

Frasi. *Chi völ väda, chi nu völ stea. Lè andacia ben, j 'm pudeva rumpar er l'ältra gamba. Sa ti völ fa, sa ti nu völ cumanda. Am fagessas ün plager? Chi dà ä la svelta, dà du volta. Chi völ vivar e stä ben, töja 'l mond cus c'al vegn. Stè sü, al sul splend gia!*

Nota: dal vecchio verbo « gire » abbiamo diverse forme usate ancora nel senso di andare:

1. *gem? gev?.*
2. *j geva - gèvas, gèvan;*
3. *j giarà - giarassas, giaran;*
4. *ch'j geda - gedas, gedan;*
5. *ch'j ges - gessas, gessan.*
6. *gem, gem ä casä! Nu gev ä lec?*

L'URAZIUN

Vers sera i dui frär Curtin eran turnä stäncal ä cäsa e s'eran santä gio dasper la mesa e spaciävan vargot da mangä. Al pü vel dig: — Ura, ura, Gian Radolf! — Quist raspond svelt: — Urä, urä lè bel e bun,.... ma la cena? — pö ün zigh murtificä e cunfus al giung i män e 'l prega: — Bab nos in cel, al Te nom sea santificä, al Te ream vegna, la Te vuluntà sea facia sün tära scu in cel, das al nos pän da mincadì, parduna i nos pacä scu c'am parduna äi nos debitur, nu 's cundü in tentaziun, ma libras dal malign, parchè Te lè 'l ream, Te la putenza e la gloria in etern. Amen!

Verbi della seconda Coniugazione

a, ripètar — b, ripetü - ripetüda — c, ripetend.

1. *j ripet, ti ripet, al ripet, am ripet, ripetè, i ripètan.*
2. *j ripeteva, — — —, ripetèvas, i ripetèvan.*
3. *j ripetarà, — — —, ripetaràssas, i ripetaràn.*
4. *ch'j ripeta, — — —, ca ripètas, ch'i ripètan.*
5. *ch'j ripetès, — — —, ca ripetèssas, ch'i ripetèssan.*
6. *ripet! ripetem! ripetè!*

Verbi da coniugarsi similmente

legiar, vengiar, spingiar, volvar, vendar, godar, ricevar, perdar (pers-perdü), pendar, mettar (mes), scrivar (scric), brigiar, disponar, canosciar, difendar, dirigiar, cögiar (cöc), rendar, spandar, spendar, vivar, batar, bevar, cedar, decidar (decis), mordar, nasciar, pasvädar (pasväs), rumpar (rot), corrar (cors), difendar (difes - difendü) ecc.

INSET

Zalip (locusta) ai n'è da grandc e pit, qualchi ütal per ciapä pesc. Certa gent salta scu zalip - en zalip. I cosc (bruco) dlan filamura (melolonta) ruinan la codga dal taren. I pülasc en 'na cumpagnia mulesta. I cìmasc sortan soma da nöc e turmentan quej ch'i vulessan durmì. Testa fina per fä sü plui! Bufè ent ün vesper e avdarassas lan vesp füriantäda. I mascun fan al mel, ma pizgan cun l'aguei. — Lan musca e i tavän en pö arment necessari? — dumandäva 'l pästar dlan vaca, ca esävan Musca spärgnia, muscun maja. Cur ch'i muschin mordan, as cambia 'l temp. Certan farfarina lè meiar lan perdar che lan truä. Bobò u scarafac cun bej culur as an vè da tüt lan banda. Lan gata dla farfarina blänca la majan i gabusc. I ragn filan e tescian la tela per ciapä musca. Lan forbageta longa e giälda l'an dadrè 'na forbasc pes difendar. I porchin, sa s'ai toca, i's rudälan scu 'na pita bala. I milipä fügian scu disparä. La camla (tarlo) la fura e rüsia i vastì da läna. Sül cagiöl vivan i cairöj pit e brün. Quej smaladì muscun an gia mes i öv sü la cärna! Salvè lan magnocheta di gianet dlan musca! Imprandè ä laurä da lan furmiga! Nu dastrügè i furmigher, av porta disfurtüna. Gri gri gri, al gril as fa santì, cun ün fastüch as al fa nì fo da la se täna, dal se bögin.

La pü pärt d'inset en nociv e fan dagn, ma servan per nutriment ä tantci ältar arment. Er l'inset lè 'na creatüra da Dia.

Nota: Zalip, ai n'è — locuste ce n'è; ai -i: ci, vi, ce, ve — Zalip, nu i n'è — locuste non ce n'è.

Verbi irregolari della 2.a Coniugazione

a, - avdè, crè, parè, plagè, pudè, savè, sulè, tagè, valè, vulè; — b, - avdü, credü, parü, plägiü, pudü, savü, sulü, tagiü, valü, vulü; — c, - vegend, credend, plagend, savend, tagend, valend, vulend.

Forme 1 fin 6

j vegh u veg, ti ve — — avdè, vegan, avdeva, avdarà, vega, vegia, avdes, ve! avdem! avdè.
j cregh, ti cre - cradè, cren, cradeva, credarà, crega, crades, cre! cradèm! cradè!
al pär, pareva, pärarà, pära, pares — (v. imp.).
j pläg - plagè plägian, plageva, plägiarà, plägia, plages, pläg! plagem! plagè!
j pòs, ti pò — — pudè pon, pudeva, podarà, possa, pudes. —
j sa - savè san, saveva, savarà, sapia, saves. —
j söl - sulè sölan, suleva, —, ch'j söla, sules. —
j tag - tagè tàgian, tageva, tagiarà, tagia, tagès, tag! tagem! tagè!
j val - valè valan, valeva valarà, vala, vales. —
j vöi ti völ - vulè völan, vuleva, vöjarà, vöja, vules. —

Derivati: *sost. la vista, la creta u credenza, la parenza, la putenza, al plager, la sapienza, al tagè, al valur e la valüta, la vuluntà e la vöja; agg. credent, putent plageval, sapient, valent.*

Frasi: *San Tumäsc al crè soma quel c'al vè. Ün bun parer al val tant. Fin ch'j nu vegh nu cregh. Vulè lè pudè. Ün bel tagè lè mai stac scric. Gent senza creta e cradè da guadagnä 'l cel? Chi völ väda, chi nu völ stea. Daner e fe ai n'è sempar men da quel c'as crè.*

Il verbo irr: tö *(togliere - prendere) b, töc - tocia, — c, tulend.*
j töi, ti töl - tulè, tölan, tuleva, töjarà, töja, tules, tö! tulem! tulè! Ja töc cungedi da la me gent. Tulem quelan belan flur! Nu 's töl la ròba di ältar e nu 's roba. Tulè ün esempi da vos frär! Dä lè meiar che tö.

Verbi della 3.a Coniugazione

a, capì — b, capì - capida — c, capiand.

1. j capisc, ti capisc, al capisc, am capisc, capì, i capiscian;
2 j capiva, ti al am capiva. capivas, i, la capivan;
3. j capirà, ti al am capirà, capiràssas, i la capiran;
4. ch'j capiscia, — — —, ca capiscias, ch'i capiscian;
5. ch'j capis, — — —, ca capìssas, ch'i capissan;
6. Capisc - capiscia! Capim! capì!

J a capì la regula. L'at capida?

Così si coniugano: *bandì, claldì, culpì, cumparì, cumpatì, cumpì, cundì, custudì, cudì, diminuì, demolì, distribuì, diferì, falì, farì, favurì, flapì, flurì, garantì, impedì, indürì, ingrandì, inrichì, istruì, istituì, intimurì, marcì, mantì, nutrì, patì, preferì, passì, perì, pulì, pruibì, riferì, risarcì, scaturì, scudì, sclerì, sculpì, sparì, spedì, sugerì, svanì, trasferì, tradì, ubadì, urdì, vastì, ecc.*

Chi la capisc, chi nu la capisc e chi nu la völ capì. As bandiva i mälvivent fo dal pais. Qualcan volta as culpisc in mez al tavlaz. La mama la cumpatisc edüna i se fì. Cura cumpisciat i agn? Al claldirà al se prä cun post e làttan. Cundiv ben la spesa? Am crè c'al custudiscia al bastciam in regula. As credeva ca digerissas meiar. I s'en farì tütc i dui män. Nu flapì, nu digè 'na parola! J 't impedisc stu passagi! L'a ingrandì al se barch. Nu 'l plöv, l'erba passisc, la passirà dal tüt. Ai è perì du manza dürant al stratemp. I salüstar sclerìscian tüt la val. Lan sparänza svaniscian cul temp. Nu tradim la patria!

Lan manzonga l'an lan gamba cörta

Al güdaz. Bärba Tumäsc, al niva cul se fioc, ün galüp da ot agn ent da Castasegna e dascorevan da quist e da quel. Gianin quintäva c'al veva avdü ün cän, ün cänun, grand scu 'n böv. — Forsa l'era ün po pü pit, — asseriva 'l güdaz. — No, no, lè propri incusa ch'j digh —, sustagniva 'l matet. Intänt i eran rivä poch da lonc dal Punt Spizarun. Al Bärba 'l disc: — Chi passa 'l punt e 'l disc 'na manzonga, vi'n mez as rump lan gamba. — Al nos mat prima da mettar sü i pä sül punt tüt in prescia 'l cunfessa: — Al cän l'era 'n bel grand, scì, ma edüna scu'n ältar cän grand. — Al Bärba al rieva da malign.

Verbi irregolari dì (dire), rì (ridere)

a, dì - dic - dicia - digiand.

1. j digh - dig - disc, ti dig, al disc, am disc, digè, i digian, digiaj? digiat? digial? disc - la, digèm? digè? digiani?
2. j digeva — — — digèvas, digèvan (dgeva);
3. j digiarà — — — digiaràssas, digiaràn;
4. ch'j digia — — — digias, digian;
5. ch'j diges — — — digèssas, digèssan; di! digem! digè!

J a dic, ca t'a dic, ca i a dic, ca lè stac vin Malögia e l'a mangä cärna, cärna d'porch e ältra cärna. Lan dicia bundarina l'en daspes spiritusa.

b, rì - riü - riüda - riand.

1. j rii, ti ri, al ri, am ri, riè, i rin, la rin;
2. j rièva — — — rièvas, i rièvan - rièvlan?
3. j riarà — — — riaràssas, i riaràn;
4. ch'j ria — — — rìas, rìan;
5. ch'j riès — — — rièssas, rièssan;
6. rì! rièm! riè!

L'an riü d'as pisciä sot. Chi rì l'üutim al rì 'l pü ben. An fac üna buna riüda u risata! Ün bel rì al sligera al cor e l'òrma.

Nota: il g (dig) finale suona come sc (disc).